Миколаю Івановичу Костомарову

Після багатого батька остався хлопець по дванадцятому року круглим сиротою, бо мати ще давним-давно умерла, а на селі не було у його ні роду, ні племені. От громада, поміркувавши, і рішила оддать того хлопця на руки старої дячихи-удови, що жила у якогось селянина у приймах. Бабуся була дуже добра, богобоязна і розумна; усе село її поважало. Глянувши на того сироту, дячиха згодилась, бо Івашко (так звали хлопця) навдивовижу був добра дитина: слухняна, покірна, чула, і таке гарне та хороше, як панночка. Перебралась дячиха у хату до сироти, стала йому за матір, і господарює, і дбає; навчила його ласкою всьому доброму і письму, бо ще й письменна була.

Випестила бабуся собі на втіху Івашка; такий з нього вийшов бравий парубок, високий, сановитий і такий гарний, що од його погляду дівчата тали, як весною од сонця сніг. Так не дуже ж то Івашко і заглядувався на дівчат; якось понуро, спідлоба дивився на них, неначе соромився; і на вечорниці ніколи не ходив. Вже бабуся збиралась одружити Івашка, та не привів бог: занедужала небога та і вмерла, а вмираючи і каже Івашку:

— Не журись, синку, що я не вспіла тебе одружити: я й на тім світі буду благати господа милосердного і вимолю тобі вірну дружину.

Дуже журився Івашко за бабусею, аж світом нудив: з хати не вийде, а коли й вийде, то хіба тільки на кладовище, поплаче на могилі покійниці та й вертається додому, повісивши голову. От і стали старі люди йому совітувати:

— Оженись, синку: молода жінка хоч яку тугу розважить.

Стали й свашки забігать, так що ж?.. На яку дівчину не гляне, усе йому не по душі. Ходив і в другі села, так і там не знайшов, хоч такі дівчата траплялись (де б то у нас, на Україні, такого зілля не знайти!), що, здавалось, і на світі кращих нема. Вже не одна дівчина од його чахла, не одна й до знахарки ходила, і зілля варили, і чарували, так нічого не вдіяли. І Івашко нудиться, місця собі, сердешний, не прибере. Далі подумав та сам собі й каже: "Як бачу, то тут нема мені суженої; піду по світу та пошукаю, то, може, бог дасть, знайду таку, якої бажа моя душа".

Осідлав коня, одягся у добру одежу і хотів вже рушать, та подумав: "Ні, нехай не знають, що я багатий: полюбить в свитині, то в жупані ще більш кохатиме". Натяг на себе сімряжку, перекинув через плече торбу, і грошенят про всякий случай не забув та, помолившись богу, і помандрував.

Блука наш Івашко із села в село, і хуторів не мина; приглядується, розпитує, шукає пари, як того скарбу. Обійшов усю околицю і вже степами потяг.

Раз іде собі по дорозі і мізкує: "Яку б то мені знайти дівчину!? От якби таку: сині очі, трошки прищурені, а коса чорна як гайворон, устонька, як нерозквічана маківка, а сама біла та пишна: плече широке, груди високі, щоб крімка так і врізалась би у тонкий стан, щоб ходила, як по струнці, високо піднявши головоньку!.. Або таку: щоб була чорнявенька, як циганочка, а щоки, неначе жар, горіли, зуби білі, як молоко, а уста червоні, як калина, та повненькі, такі, що як цмокне тебе, щоб луна округи зацмокотіла! Або таку,— знов мізкує,— очі, як небо, сині, а коса, як кудель, щоб, як глянеш на неї, то здалась би вона тобі ангелом, що Господь посилає хранити і втішати чоловіка на землі".

Отак коверзує та йде собі. Далі якось ненароком — зирк, аж стоїть біля криниці дівчина, така гарна, що якби з тих трьох, що вигадував собі Івашко, зібрать одну, то не була б вона краща од сієї. Як глянув на неї Івашко, то неначе на небі опинивсь; стоїть і очам своїм віри не йме. А вона ж так його зглядом привітає, усміхається, буцім от-от обійме і притулиться до його серця. "Відкіль,— подумав Івашко,— узялася ся чудова дівчина?.. Чи не бабуся з того світу, з самого неба посилає мені сужену, бо не тільки не бачив такої на землі, і на думку така не спадала!"

— Здорова була, дівчино! — каже Івашко підходячи; зняв шапку та й вклонивсь. Підняв голову, а дівчини як не було, як в землю ввійшла. "Що за нечиста мати,— каже сам собі Івашко, озираючись на всі сторони: — Куди ж вона ділась!.. Чи не стрибнула в криницю?" Глянув — криничка неглибока, а вода чиста, як скло, і дно видно. Кругом степ і трава не дуже висока, нікуди гаразд і сховатись... "Чи не мана яка?" думає Івашко, йдучи по дорозі.

Не пройшов він і трьох гін, аж біля тернів, під кущиком, сидить та ж сама дівчина і так же на його дивиться і всміхається. "Глянь,— каже Івашко,— аж ось де опинилась!.. От прудка... і не вгледів, як вона перебігла!.. Ну, тепер,— міркує собі,— сяду біля неї, трошки одпочину, а тимчасом розпитаю, відкіля вона, куди йде... а там, що бог дасть!"

Підійшов і сів; оглянувсь до неї, щоб спитать, аж знов нема дівчини. Івашко метнувся сюди-туди, оббіг терни, гукав до неї, шукав у самій гущині, аж одежу порвав і руки подряпав: нема та й нема! "Що за притча!..— подумав: — Та то, мабуть, мара!.." Аж сумно йому стало; коли б увечері, то, може б, ще гірш злякався, а то удень, так як чумацький полудень. Пройшов ще кілька гін, став спускаться у балку, дивиться: біля ставочка невеличка хатка, і на призьбі сидить та ж сама дівчина. "Що за

біс! — аж скрикнув Івашко.— Та се навожденіє, мана!.." Протер очі, перехрестивсь, а дівчина все сидить і пильно на його дивиться, неначе що хоче сказати. "Тривай же,— подумав Івашко, тепер вже не втечеш, моя пташко: обійду поза хатою та з того боку і зайду, то вже тоді нікуди тобі дітись". Обійшов; тільки виткнувсь із-за вугла, аж бачить — хуторянська сім’я сидить біля дверей, і полуднують собі: старий із старою, парубок, літ йому двадцять п’ять буде, і гарна молодиця, та ще й не порожня — на останнім вже місяці, на тій порі, як кажуть старі люди, що душа, котру господь посилає дитинці, вже недалечко од неї витає.

— Хліб-сіль, люди добрі! — каже Івашко, знявши шапку і низенько вклонившись.

— Спасибі,— одвітили старі,— сідай,— кажуть,— до гурту, чоловіче, і пополуднуй з нами.

Подякував Івашко та й сів, тільки вже йому не до їди; сидить похнюпившись і за ложку не береться.

— Чого ж ти не їси, чоловіче? — питають його.— Бери лишень ложку та й їж на здоров’я.

Узяв Івашко ложку, покуштував того полуднику чи ні та й пита старих:

— Чом ви не покличете вашої дочки полуднувать?

— Якої дочки?—каже стара.— У нас одна тільки й є, невістка моя! —стара кинула оком на молодицю.

— Ну, так родичку або наймичку?

— Нема в нас ні родички, ні наймички; от, як бачиш, ми тут усі.

— Яка ж там дівчина у вас за хатою на призьбі сидить?

— Не знаєм, не бачили!

Повставали старі, а за ними й молоді, обійшли кругом хату — нема нічого! Глянули вони на Івашка та й .подумали, чи не божевільний він.

— Де ж ти, чоловіче, бачив дівчину? — спитав старий.

— Се вже вона мені утретє привиджується,— каже Івашко, — та так живо, та така гарна!..

— Чого ж вона тобі привиджується? — питають Івашка.

— Бог його зна чого; чи не того, що шукаю собі вірну дружину та усе тільки об ній і думаю.

— Ну, так іди ж собі, чоловіче, дальш, та там і шукай, нехай тобі бог помагає, а в нас нема дівчат.

Івашко вклонився, важко здихнувши, та й знов потяг шукать вітра у полі. Тільки вже не мізкує, яку шукать: глибоко запала у його серце та чудова дівчина, з голови не йде, тільки об їй і дума і гада. Вже і на дівчат не дивиться, тільки блука собі по степах, щоб хоч трошки розважити свою тугу.

Провештавшись ще тижнів зо три, Івашко повернув додому. Іде біля тієї хатки, а стара побачила його та й каже:

— Бодай тебе, чоловіче! напророчив нам дочку! Ми молили собі у господа хлопчика, а молодиця розсипалась дівчинкою!

— На все воля божа,— одвітив Івашко,— може, з сієї дівчинки буде вам більш утіхи, як з того хлопчика, що прохали!

Івашко хотів вже дальш іти, а стара йому й каже:

— Постривай, чоловіче: сьогодні в нас хрестини, то вже коли зайшов, то треба чарку випити, щоб часом не виніс з собою щастя народженої.

— Добре,— каже Івашко,— чом не випить; нехай їй господь пошле щасливу долю.

Незабаром приїхав і піп із кумою, а кума ще нема. Підождали трошки,— не йде; от піп і каже:

— Не можна мені довго ждати; завтра празник, так треба поспішать ік всеночній.

— Як же ми, панотче, без кума обійдемось? — пита стара.

— От вам кум,— каже піп, глянувши на Івашка.

Вже піп почав молитву, як щось заторохтіло,— глянули у віконце, аж справжній кум приїхав і змінив Івашка. Дівчину охрестили Оленою, бо саме на Костянтина і Олени уродилась. Івашко, почувши се ймення, згадав свою покійницю бабусю, бо й вона Оленою звалась.

За обідом, по звичаю, баба стала частувати,— хто кине на тарілочку шаг, хто два, а Івашко хотів положити п’ятака, та

якось юмилився і брязнув таляра. Як се побачили, так усі і витріщились на його; у баби руки задрижали, трохи пляшки з горілкою не розбила, а піп аж розсердився. За хрестини досталось йому од кума злотівка, а бабі, чорт батька зна за віщо, цілісінький таляр! Так стало йому досадно, що, здається, удруге б охрестив, коли б Івашко був хрещеним батьком.

Пообідавши, стали кружлять горілку, а Івашко, як непитущий, вийшов з хати, сів на призьбі, на тім самім місці, де бачив дівчину, та й задумався. Аж чує — стара з бабою підійшли до вугла та й стали собі розмовляти.

— Що се за чоловік,— каже стара.— Щось не просте!.. Відкіля воно взялось? Чи од бого він, чи, може, нечистий його підіслав на яку-небудь капость?.. Напророчив дочку, якусь дівчину тричі бачив... Щоб не було, нехай бог боронить, три літа засухи! Такий обірваний та обшарпаний, зовсім гультіпака, а дав тобі таляра! Се б не розщедривсь так і багатий пан!..

— Що се ви вигадуєте, моя матіночко? — перебила баба.— Чи він таки похожий на гультіпаку? Такий з його бравий парубок; звісно, у дорозі трошки обносивсь, а може, він і багатого батька син. Та нічого вам і бога гнівити: невістка здорова, а дитина така гладка, як той цурупалок. Та ще й те: хіба ж ви не бачили, як він хрест цілував?.. Та й я хрестила таляр — так усе такий, як і був; ось подивіться.

— Так от послухай, що я тобі ще скажу. Невістка розказувала, що у перву ніч, як уродилась дитинка, приходила якась бабуся і дула, і хрестила дитину. Невістка хотіла була крикнуть, так мови нестало; дуже злякалась!

— Може, їй таке приснилось!

— Божилась, що не спала і добре її розгледіла.

— Яка ж вона?

Тут стара почала розказувать, а Івашко слуха і добре бачить, що та бабуся не хто другий, як його наречена мати.

— Чого ж ви злякались, моя матінко? — каже баба, дослухавши.— Адже ж та бабуся хрестила дитину? Хіба нечистий прийде або пришле кого хрестити чужу дитину?

Отак побазікали собі та й пішли у хату, а Івашко ще гірш засмутився.

Сонечко вже сідало, як він, подякувавши хазяїнів за хліб-сіль, пустився у дорогу на всю ніч. А як дійшов до тієї криниці, де побачив дівчину, то вже й смерклось. Роса серпанком розіслалась по степу, кругом як море його оточило. Так йому легенько дихать; тепленький вітрець зо всього степу несе йому квітчані запахи; ясні зорі, як діточки, дивляться йому у вічі і його проводжають. Івашко сів коло криниці і думає собі: "Нащо вона мені привиджувалась? Лучче б було, якби я ніколи її не бачив; не засмутила б вона моєї душі, не накинула б на моє серце важкої могили!.." Далі устав, озирнувсь на всі сторони і голосно крикнув:

— Дівчино! найкраща зо всього світу, серце моє, горлице моя! Явись до мене, нехай хоч раз ще на тебе гляну та й умру з твоїм обличчям перед очима... Хоч обізвись до мене!.. Дівчино!.. кохання моє!..

Отак гукав сердешний Івашко на ввесь степ! І не явилась же, і не озвалась до його та дівчина; тільки закигикала над ним чайка, далеко запідпадьомкала перепілочка, і раз у раз

висвистував вівчарик. Не витала вже тут та душа,— мабуть, знайшла собі вже хатинку і на який час зачинилась.

Смутний і невеселий вернувся додому Івашко; важкий камінь навалився на його серце. Всю осінь і зиму нудився, а на весну, щоб хоч трохи розвіяти свого смутку, пішов чумакувати.

Чумакує Івашко рік, і два, і десять, і п’ятнадцять, а болячка на серці не загоїлась. У всьому щасливий — тільки не дає йому господь вірної дружини. Такий став багатий: п’ять хур посила на Дін за рибою, а сам з десятьма ходить у Крим за сіллю. Прикупив чимало грунту, построїв хату, як той будинок, став паном на всю губу. Громада не раз вибирала його у голови, так не схотів та й не схотів. І який-то з його козарлюга став, якби ви побачили! Високий, сановитий, і глянути на його весело. Заглядувались на його тепер не одні дівчата: казились і молодиці; а яких там не було! — і чепурних, і моторних, і збіса хитрих та лукавих, що, здається, і самого святошу з пантелику збили б. Так чого вже не робили, як не заходжувались, як бісиків не пускали, так ні на одну й не глянув, не то що узяв од якої стьожку у комір. Частенько було уночі загуркотить у віконце.

— Хто там? — спита Іван Уласович (так вже тепер його звали).

— Я, дядьку,— защебече тоненьким голоском,— Параска; будьте ласкаві, одчиніть та дайте вогню!

Одчинить Іван Уласович, увійде молодиця, вигребе із печі жар і засвітить світло. Така розхристана, підтикана, звісно як уночі. Гляне на себе та й засоромиться, сама б то не знає, що робить: запаскою груди закриває. А там якось сміліша стане і розпитує:

— Як вам, дядьку, не обридне одному спати? Чом ви не оженитесь?.. Єй же богу, правда.

Іван Уласович і не слуха, що вона йому верзе; тільки візьме її тихенько за плече та й скаже:

— Ідіть вже, йдіть, а то вогонь погасне.

Та і вдень не дуже соромились: яка-небудь молодиця випровадить у поле свого чоловіка, гульк — і несе митель до Івана Уласовича та й заходжується мити йому голову, і рукава засукує до самих пліч, а руки такі повні, ніжні та білі, як пшеничне тісто. (Звісно, чортяка підводить, бо сам з Іваном Уласовичем нічого не вдіє).

— Не треба, не турбуйся,— каже Іван Уласович: — Я й сам собі голову змию.

— Ну, так я вам поськаю,— каже молодиця.

І зараз сідає і загортує плахту, щоб не намуляв щоки об жорстку одежину. А тонкого полотна сорочка так і обхватує пишне стегно; на такій подушці не погребував би виспатись і сам султан турецький! Та ба! не так заправила змалку бабуся Івана Уласовича.

Наступила вісімнадцята весна після того, як Івану Уласовичу привиджувалась та чудова дівчина,— і досі не забув її, буцім вчора бачив, і досі не одірвав її од свого серця.

Після святої неділі, зібравши хури, Іван Уласович з наймитами рушив у Крим за сіллю. Тепереньки вже він не такий був, як колись швендяв по степу у сімряжці; тепер вже він, як багатий хазяїн,— у брилі, у блакитному жупані,

шовковим поясом підперезаний, такий з його чолов’яга, що і пан не дуже б став перед ним кирпу гнути.

Ідуть вони вже тиждень. Звісно, чумаки завжди рушають до схід сонця, щоб захопити холодку. От раз піднялись вони ще удосвіта; тільки вирівнялись у стрічку, а тут як насуне туман, такий густий, що в двох ступенях не видко чоловіка. Зійшло сонечко і рознесло той туман; дивляться, аж загубили дорогу. Були вже хотіли вертатись назад, так Іван Уласович і каже:

— Їдьте вже, невеликий круг зробимо; тут, може, буде яка оселя — розпитаємо та й вихопимось на свій шлях.

Ідуть собі та їдуть, вже б пора і скотину попасти, так нема ж водопою. Іван Уласович іде собі стороною і думку гада, усе одно на умі, аж чує — хурщики гукають:

— Дядьку, а дядьку! ось криниця!

Глянув Іван Уласович, аж знакома криниця, а біля неї стоїть та ж дівчина, що й вісімнадцять літ назад стояла і так саме на його дивиться, так саме йому й усміхається, як тоді дивилась і усміхалась. Як він її побачив, то аж груди йому заложило, і степ кругом його покотився. Близиться він до неї, а сам оком не змигне, з очей не спуска, щоб не зникла.

— Аж ось відкіля узялися! — обізвалась дівчина.— Куди ж ви ділись, дядьку, як я підходила до вас?

— Де?., коли?.. — питав Іван Уласович. Аж задрижав, почувши її голосок.

— Уранці, біля тернів; несла воду, а ви сидите під кущиком і так пильно на мене дивитесь; я й думала, чи не хочете напитись,— подаю вам глечик з водою, та й кажу: "На здоров’я!" аж гульк — нема нікого!..

— Моя голубонько,— каже Іван Уласович, узявши дівчину за білі рученьки,— не мене ти бачила, не мені й воду підносила, а моїй душі! Вісімнадцять літ назад отак саме і на сім місці ти мені привиджувалась! Вісімнадцять літ тільки об тобі й думав, одну тебе виношував у моєму серці!.. Де ж ти живеш,— пита він, дивлячись у ясні’очі своєї суженої,— де витаєш, моя горличко?

— Живу у батька, в матері, тут недалечко у балці біля ставочка.

— Як же тебе звати?

— Олесею,— одвітила дівчина.

— Еге, от воно що! —так я був у тебе й на хрестинах. Чи живі, чи здорові твої діди, батько, мати?

— Хвалить бога, усі живі й здорові!

— Ходім же, моя сужено, до них за благословенням!

Обнялись, як голуб’яточка, і пішли собі; а над ними так і в’ється чайка, як над гніздом, як над діточками, і квилить, і кигика; а як дійшли вони до хати, то чайка піднялась угору, усе вище, вище, поки не зникла. Так укупі, побравшись за руки, і ввійшли у хату.

— Здорові були, люди добрі! — гукнув Іван Уласович.— А пізнавайте, хто до вас прийшов?

Стара тільки глянула, зараз і пізнала.

— Се,— каже,— той парубок, що колись заходив до нас та привиджувалась йому якась дівчина.

— Ось яка привиджувалась,— каже Іван Уласович, глянувши на Олесю.— Якою її тоді бачив, такою й тепер знайшов!.. Так благословіть же, бо сам бог вже нас благословив.

Поблагословили їх старі як слід; помолились богу і посідали, щоб усе добре сідало. Олеся так і тулиться до Івана Уласовича, так і дивиться йому в вічі, неначе давно його кохає. Хто б на них не глянув, то зараз би пізнав, що господь дав їм на двох одно тільки серце.

Недовго сидів Іван Уласович: забрав усіх з худобою, бо вони жили підсусідками, та й повіз до себе. Поїхав за сіллю, а привіз хліб із сіллю.

От вам і кінець! Ні для чого казати, що вони були щасливими: недаром же старі люди кажуть:

Кого бог з’єднав,

Тому і щастя дав.